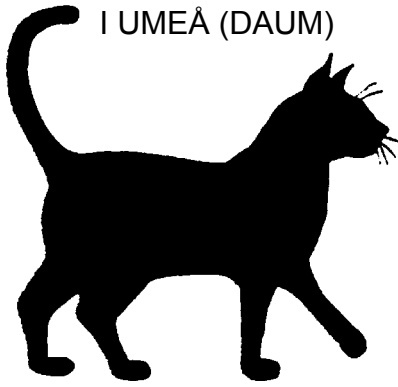
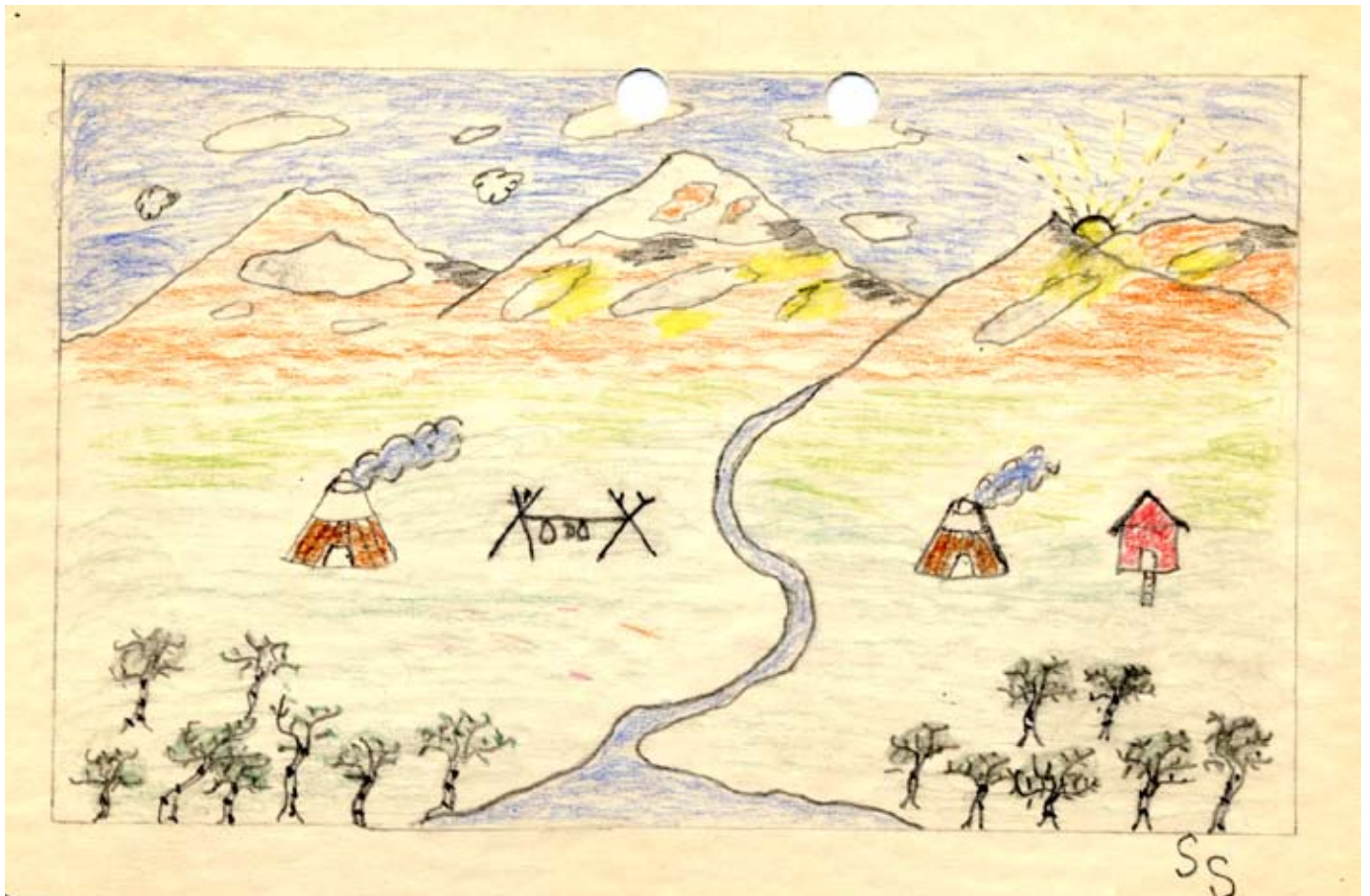

VINTERBLAD 2011 FRÅN DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET
I UMEÅ (DAUM)

DAUM-KATTA

”Hänna köm ägge bårte katta!”

”Hänna köm ägge bårte katta!” Uttrycket finns belagt på många håll i Västerbotten och Norrbotten och betyder ordagrant ’nu kommer ägget ur kattan’. Innebörden är ungefärligen – med ett annat uttryck som knyter an till djurvärlden – ”Detta är pudelns kärna”.

PERSONELLT

Under 2011 har, förutom DAUMs ordinarie personal, ett antal personer varit inblandade i verksamheten. Som nämndes i förra numret av DAUM-Kattan slutade Claes Börje Hagervall sin anställning på DAUM den 1/1 2011. Vi har med ljus och lykta letat efter en ny förste forskningsarkivarie som uppfyller alla våra högt ställda kompetenskrav för jobbet. Efter en utsträckt rekryteringsprocess fick vi till slut tag på en fullvärdig kandidat. Hon heter Kristina Persson och är fil.dr. i nordiska språk. Hon disputerade vid Uppsala universitet år 2006 på en avhandling om den privata brevskrivningen som social praktik under 1800-talet. Avhandlingen, ”Äfven i dag några rader” – familjebrevskrivning på 1800-talet, bygger på ett omfattande handskrivet brevmaterial ur Uppsala universitetsbiblioteks samlingar.

Kristina var tidigare anställd som universitetslektor i svenska vid Institutionen för konst, kommunikation och lärande vid Luleå tekniska universitet. Hon tillträder sin anställning som förste forskningsarkivarie på DAUM i januari 2012 och vi vill passa på att hälsa henne mycket välkommen till DAUM!

Susanne Idivuoma har slutat på DAUM och fått anställning på Sametinget i Kiruna. Som vikarierande samisk forskningsarkivarie arbetar sedan i oktober Henrik Barruk. Henrik har mer eller mindre under hela sitt liv arbetat för att stärka situationen för de samiska språken. I sitt arbete har han specialiserat sig på Umesamiska, men han är väl förtrogen även med andra samiska varieteter. Han talar dessutom meänkieli! Ett rungande Välkommen även till Henrik!

Stora resurser har under 2011 fördelats till arbetet med Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Det 5 000 sidor långa handskrivna manuskriptet kommer att föreligga transkriberat och granskat in toto vid utgången av 2011. Denna enastående bedrift är utförd av en grupp medarbetare, som var och en under perioder arbetat med manuskriptet på DAUM. Susanne Odell har transkriberat men även fungerat som samordnare för manusarbetet. De övriga inblandade är Daniel Pettersson, Helena Haage, Johan Silverfred, Tomas Jacobsson, Anna Mårtensson och Bengt Väppling.

Lena Vestman har under året fortsatt att skriva ut inspelningar, men hennes anställning tog slut i augusti. Erika Åström, som fanns på DAUM under några år i början av 2000-talet, har återvänt till arbetsplatsen och skannar nu arkivets skriftliga material. Även Gunnar Hellenstam och Malin Häggroth har deltagit i skanningsarbetet under 2011 på ett förtjänstfullt sätt.

DAUM-KATTA är ett oregelbundet utkommande organ för Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. DAUM ingår i den statliga myndigheten Institutet för språk och folkminnen.

Omslagsbild: Barnteckning av Susanna Andersson, f. Skum, Nomadskolan i Tärna år 1945. Barnen i klassen ritade teckningar som de sedan sålde till turister för att finansiera sin skolresa till Stockholm. Denna teckning är en gåva till nomadskoleinspektören Axel Calleberg när han besökte nomadskolan 1945. (DAUM 9247).

Redaktör och ansvarig utgivare: arkivchef Ola Wennstedt

DAUM-KATTA finns också på Internet: www.sofi.se/daum

Artikelförfattarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

INNEHÅLL

PERSONELLT	SID. 2	GÅVOR OCH DONATIONER	SID. 14
REDAKTÖREN HAR ORDET	SID. 3	FRÅGELISTAN TRÄDGÅRDEN	SID. 15
PEHR STENBERGS LEVERNES- BESKRIVNING	SID. 4	SAMISKAN I UME LAPPMARK	SID. 16
ARKIVRESA TILL FINLAND	SID. 5	UMEÅ HARDCORE-, VEGAN- OCH STRAIGHT EDGE-RÖRELSE ARKIVERAS	SID. 18
RÄDDA VÅRA LJUDMINNEN TILL FRAMTIDEN	SID. 6	ORTNAMN I VÄSTERBOTTEN	SID. 21
SPRÄKKONFERENSEN I KORPILOMBOLO – EN TILLBAKABLICK	SID. 7	DEN STÄNDIGT AKTUELLA KENSINGTONSTENEN	SID. 22
OM MIN FARMOR ÄNDÅ HADE LÄRT MEJ TALA TORNEDALSFINSKA...	SID. 9	DISKUSSIONEN OM KENSINGTONSTENEN GÅR VIDARE	SID. 25
DIALEKTER I SKOLAN OCH LYSSNA PÅ DIALEKTER	SID. 12	VILHELMINA. EN LAPPMARKSBYGD PÅ VÄG MOT FRAMTIDEN I MÅL	SID. 26

REDAKTÖREN HAR ORDET

Regleringsbrevet kallas det styrdokument som Kulturdepartementet i december varje år skickar ut till Institutet för Språk och folkminnen (Isof). Där formuleras övergripande regler, riktlinjer och mål för hur Isof ska arbeta det närmaste året. Där anges även de ekonomiska ramarna för verksamheten i Institutets ramanslag, 3:4, ramanslaget 1:4 för Forsknings- och utvecklingsinsatser inom kulturområdet samt anslag 7:1 Åtgärder för nationella minoriteter.

De formaliserade styckena för verksamhet, ekonomi, mål och återrapportering ser i regleringsbrevet för 2012 ut på liknande sätt som för tidigare år. Nytt för året är dock tre särskilda uppdrag som Isof tilldelas för 2012. Regeringen bedömer för det första att det är av vikt att förmedla kunskaper om det immateriella kulturarvet till kommande generationer. Institutet ska därför utforma en strategi för barn- och ungdomsverksamhet för åren 2013–2015.

Nästa uppdrag som fördelas kräver lite mer eftertanke innan vi kan skrida till handling. Det handlar om att anlägga ett ”ökat regionalt perspektiv” på verksamheten. Institutet ska ”redovisa hur myndigheten utifrån ett regionalt perspektiv avser utveckla sitt arbete för att verksamheten i högre utsträckning ska ge effekter i hela landet.”

Det tredje uppdraget är dock av mer konkret art och därmed enklare att omsätta i handling. Det handlar om att Institutet ska ”i dialog med Umeå kommun se över möjligheter att medverka inför och under Umeå Europas kulturhuvudstad 2014.”

Samordningsansvaret för detta tredje uppdrag vilar på DAUM och vi har faktiskt redan på tre områden kommit i kontakt med organisationen för Kulturhuvudstadsåret 2014. Vi har föreslagit publicering av Umeåprästen Pehr Stenbergs levernesbeskrivning under 2014, se artikel längre fram i Kattan. Vi står som medverkande i ett projekt om dokumentation av Umeås Vegan- och Hardcore-rörelse, också detta projekt beskrivs i en artikel i Kattan, och vi är inblandade på ett hörn i ett projekt som handlar om att till 2014 visa Västerbottens glömda folkvistradition.

Sammantaget bäddas i regleringsbrevet för ett intressant och utmanande arbetsår.

PEHR STENBERGS LEVERNESBESKRIVNING

I förra numret av DAUM-Kattan presenterade jag ett Inystartat projekt, nämligen utgivningen av Umeå-prästen Pehr Stenbergs levernesbeskrivning.

En liten resumé: Pehr Stenberg (1758–1824) föddes och växte upp i Stöcke, strax söder om Umeå. Han fick gå i skola, först i Umeå och sedan i Åbo, där han utbildade sig till präst. Han återvände sedan till Umeå år 1789 och verkade då som präst på Backen. Stenberg var en flitig författare. Levernesbeskrivningen, som han skrev mellan åren 1779 och 1823, är hans största verk, men han har även skrivit en Umeå-beskrivning, utgiven av Johan Nordlander-sällskapet 1987, samt Ordbok över Umeå-målet, utgiven med kommentar av Gusten Widmark 1966 och 1973.

Levernesbeskrivningen, eller kanske hellre självbiografin, är skriven på närmare 5 000 tätskrivna sidor där Stenberg på ett mycket självutlämnande sätt beskriver händelser och skeenden i sitt liv. Innehållet är unikt i sitt omfattande Umeå-beskrivande perspektiv; att jämföras med Årstafruns dagboksanteckningar, författade under samma tid.

Originalmanuskriptet förvaras på Kungliga Biblioteket, men en kopia, om 12 band, har lånats upp till Forskningsarkivet vid Umeå universitet, där det skannats in. Den skannade kopian har sedan legat som underlag för transkriberingsarbetet, som startade våren 2010. Transkriberingsarbetet har engagerat flera duktiga medarbetare: Susanne Odell, Daniel Pettersson, Johan Silverfred, Helena Haage, Tomas Jacobsson, Anna Mårtensson samt Bengt Våppling under skilda perioder varit engagerade i manuskriptet.

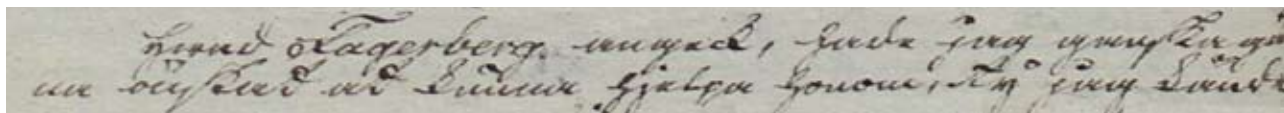
Arbetet med renskrivning av manuskriptet rullar på i god fart; till årsskiftet 2012 är hela manuskriptet transkriberat och korrekturläst. Då går projektet in i nästa fas som innebär utgivning av hela materialet i bokform, vilket planeras till 2014 när Umeå är Kulturhuvudstad.

Projektet leds av en styrgrupp bestående av professor Alf Arvidsson, förste arkivarie Cuno Bernhards-son, professor och överläkare Fredrik Elgh, fd. förste forskningsarkivarie Claes Börje Hagervall, forskningsarkivarie Susanne Odell, forskare Göran Stenberg, fd. chef för landsarkivet i Härnösand, Carina Strömberg samt undertecknad.

Projektet har uppmärksammats av Kempestiftelserna, Svenska Litteratursällskapet i Finland, Längmanska kulturfonden samt Institutet för språk och folkminnen, som alla bidragit med ekonomiskt stöd till detta viktiga arbete.

Det kan även vara på sin plats att nämna ett par andra Stenbergs-aktiviteter som planeras inom det närmaste året. Tidskriftens Västerbotten, nr. 4 2011 ägnas helt åt Pehr Stenberg och hans gärning i ett antal intressanta artiklar. Vidare planerar Johan Nordlander-sällskapet att hösten 2012 arrangera ett Per Stenberg-seminarium, där ytterligare aspekter på hans liv och gärning kommer att behandlas.

Ola Wennstedt, arkivchef, DAUM

ARKIVRESA TILL FINLAND

Den 11–14 september åkte representanter från fem av Umeås arkivinstitutioner på ”arkivresa” till Finland, en resa som anordnats av Arkivnätverket i Umeå. Vi var en grupp på ca 20 personer som tidigt om söndag morgon åkte iväg med hyrd buss mot Stockholm, varifrån vi sedan skulle ta oss vidare till Helsingfors. Bussresan tog hela dagen, men med många trevliga samtal och pauser för lunch och fika gick färden bra, och lagom till middag klev vi ombord på färjan som skulle ta oss över Östersjön.

På måndag morgon anlände vi till Helsingfors – vårt första mål för resan. Vi åkte raka vägen till Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS). Denna institution har DAUM haft nöjet att samarbeta med under året som gått, genom att SLS finansierat arbetet med att transkribera delar av Pehr Stenbergs leverensbeskrivning, som bland andra undertecknad jobbat med (se mer om projektet i artikeln på föregående sida).

Svenska litteratursällskapet i Finland är ett vetenskapligt samfund som bevarar, utvecklar och förmedlar det svenska kulturarvet i Finland. Verksamheten omfattar finlandssvensk litteratur, kultur och forskning, och det är här leverensbeskrivningen kommer in, då två av de åtta böckerna om Stenbergs liv handlar om hans studietid i Åbo. På SLS fick vi höra mer om sällskapets verksamhet och sedan fick även vi besökande möjlighet att presentera verksamheten vid våra arkiv. Det fanns flera knutpunkter mellan DAUMs och SLS'

verksamhet, inte minst genom arbetet med språkfrågor och med förmedling av muntlig och skriftlig tradition.

Efter en gemensam lunch hade vi några timmar att röra oss fritt i Helsingfors. Några av oss passade då på att titta lite närmare på arkitekturen i staden, däribland domkyrkan, i vardagsspråk kallad Senatskyrkan, och Tempelplatsens kyrka som är insprängd i Tempelberget halvannan kilometer från domkyrkan. Senare på eftermiddagen, vid middagstid, gick färden vidare mot Åbo.

Nästa dag var ett besök vid Åbo Akademi inbokat, närmare bestämt på Handskrifts- och bildenheten vid Åbo Akademiens bibliotek. Åbo Akademi är Finlands svenska universitet och det grundades år 1918. Den första akademien, som tidigare nämnde Per Stenberg studerade vid, grundades redan år 1640. På Handskrifts- och bildenheten fick vi se de mycket omfattande bild- och handskriftssamlingarna. Arkivbilderna är allt från kända författare till "vanliga" människor och handskriftssamlingarna omfattar närmare 2 000 hyllmeter. Där kan man bland annat finna spännande brevsamlingar, ett material som är en betydelsefull källa för t.ex. person- och kulturhistorisk forskning. Vidare finns där samlingar av emigrantbrev och brev från krigstiden. Bildsamlingarna innehåller över 600 000 bilder och för att öka sökbarheten bland dessa har de ordnats utifrån motiv i tre kategorier: person-

Fredrik Elgh, Anna Mårtensson och Susanne Odell framför den ek i närheten av Åbo Akademiens bibliotek som växte där redan i slutet på 1700-talet, alltså på Pehr Stenbergs tid.

Foto: Lina Sandgren, Västerbottens museum.

historiska avdelningen, topografiska avdelningen och allmänna avdelningen. Det går att söka i samlingarna via internet, fotografier i "Bildsam" (<http://trip.abo.fi/aadb/bildsam/>), handskrifter i "Manusam" (<http://trip.abo.fi/aadb/manusam/welcome.htm>) och brev i "Brevsam" (<http://trip.abo.fi/aadb/brevsam/welcome.htm>). Här fick vi också tillfälle att bekanta oss med utställningen "Boktrycket i gamla Åbo 1642–1827".

Några av oss var lite extra intresserade av vad som fanns kvar från Pehr Stenbergs tid i Åbo. Vi gjorde oss därför en tur förbi en ek i närheten av Åbo Akademis bibliotek, som växte där redan vid slutet av 1700-talet. Vi tog också en promenad till de kvarter där Stenberg bodde i början av sin vistelse i Finland, allt för att få känna historiens vingslag lite extra. Kvar finns förstås också Åbo domkyrka, som vi alla be-

sökte. Dess äldsta delar uppfördes redan i slutet av 1200-talet, men den förstördes till stor del vid Åbo brand 1827.

På kvällen påbörjade vi resan hemåt igen, och tidigt om onsdag morgon anlände vi till Stockholm. En resa som på Stenbergs tid kunde ta en vecka, avverkade vi på en natt! Efter ytterligare några timmar i bussen steg vi vid middagstid den 14 september ut ur bussen i Umeå, mycket nöjda med vår resa och arkivbesöken i vårt grannland!

Susanne Odell, DAUM

RÄDDA VÅRA LJUDMINNEN TILL FRAMTIDEN

I vårt uppdrag ingår att överföra innehållet på ljudband till digital form. DAUM:s samlingar innehåller idag ca 10 000 rullband samt ca 2 000 kassettband. Där finns även en del stålband, "stenkakor" m.m. Ett löpande arbete pågår med att överföra dessa till digitalt medium. Ett problem med analoga inspelningar är att mediabäraren (bandet) åldras. Detta påverkar givetvis ljudkvaliteten. Det blir även allt svårare att hitta fungerande maskiner för uppspelningen.

Även moderna digitala ljudkällor skall bevaras t.ex. CD, MiniDisc, DAT, Flashminnen m.m.

Hur går det till?

För digitalisering av rullband: bandet kontrolleras och spolats igenom. Ifall det är skadat får man reparera. Med hjälp av vår databas kollas att innehållet stämmer. Banden kan vara inspelade med olika antal spår och hastigheter. Detta avgör vilken bandspelare som passar bäst för överföringen. DAUM har tillgång till flera maskiner i gott skick. Lämplig spelare kopplas till en AD-omvandlare (Analog/Digital omvandlare). Denna är i sin tur kopplad till en standard PC-dator med ett ljudkort av professionell klass.

Inför överföringen startas datorns ljudprogram. Efter justering av ljudnivåer m.m. startas inspelning i datorn och uppspelning av bandet. Överföringen sker i realtid. Om ljudbandet har en speltid på två timmar så tar detta moment två timmar. Vi har nu en ljudfil färdig för det digitala arkivet.

Det digitala ljudarkivet

Filarkivet ligger på hårddiskar. CD-skivor duger inte till detta ändamål. Ljudet har sparats transparent. Det innebär att vi inte försökt "förbättra" ljudkvaliteten med digitala verktyg eller liknande. Detta görs i så fall alltid på en kopia av originalfilen. Sådan efterbearbetning av ljudet kan vara nödvändig för att kunna uppfatta vad som sägs på inspelningen.

Backup på hela vårt digitala arkiv sker nattetid och sparas i Uppsala.

Tekniska fakta

Utrustning

Bandspelare: Revox, Studer.

Kassettspelare: Tascam.

AD-omvandlare: Behringer Ultramatch pro SRC2496.

Datorer: Standard stationära, Intel P4 eller Core2duo, 2 GiB RAM, 150 – 300 GiB HDD.

Ljudkort: RME Hammerfall HDSP 9632, RME DIGI 96/8 PAD.

Mjukvara

Operativsystem: MS Windows XP pro.

Ljudapplikationer: MAGIX Samplitude 9 master, Audacity, Sony Sound Forge 8.

Övrigt: CD-burner XP.

Format ljudfiler: WAV 32bit float, stereo eller mono.

Susanna Melin och Thomas Sandström, ljudtekniker, DAUM

SPRÅKKONFERENSEN I KORPILOMBOLO – EN TILLBAKABLICK

Det är ett år sedan konferensen *Språk – så mycket mer än ord* gick av stapeln, den 8–10 december 2010, i Korpilombolo, Pajala kommun. Positiva kommenterar om konferensen har kommit in löpande under året som gått. En tillbakablick känns angelägen att göra eftersom konferensen blev så lyckad. Med mina egna minoritetsglasögon på skulle omdömet vara, ”inte blev det så dåligt”, eller översatt till en svensk kontext, ”det blev över all förväntan!” Denna tillbakablick beskriver främst processen före, under och efter konferensen och har således inga ambitioner att återge det omfattande programmet i sin helhet på ett innehållsmässigt plan.

Idén till språkkonferensen dök upp från flera olika håll, men jag uppmärksammar bara ett av dem i denna tillbakablick. DAUM hade under ett par år en referensgrupp knuten till sig som stöd för arbetet kring meänkieli i syfte att lyfta meänkielifrågorna på ett generellt plan. Gruppen bestod av representanter för kommunerna i förvaltningsområdet för meänkieli, Länsstyrelsen i Norrbottens län, Svenska Tornedalingars Riksförbund - Tornionlaaksolaiset (STR-T) och stiftelsen Meän Akateemi – Academia Tornedaliensis (MA). Ett tydligt önskemål, från den nu nedlagda referensgruppen, var att ordna något event där variation av språk skulle vara den röda tråden. En mindre ort i förvaltningsområdet för meänkieli, mitt i vintermörkret och kylan, och där huvudarrangör skulle vara en lokal aktör, var given. Nattfestivalen i Korpilombolo som varje år äger rum den 1–13 december blev valet av plats och således föll lotten på Korpi-

lombolo kulturförening att vara motorn i projektet. Planeringen av konferensen började redan år 2008. Medel söktes från olika håll, och inför år 2010 fanns tillräckligt med medel för att planeringen av konferensen kunde hamna i ett skarpt läge. Arrangörer var Korpilombolo kulturförening, STR-T, MA och Institutet för språk och folkminnen. Ordförande Linnéa Nylund i Korpilombolo kulturförening, i egenskap av huvudarrangör, och undertecknad, arbetade mycket intensivt med att koordinera planeringen och genomförandet av konferensen.

Nu i efterhand konstaterat blev konferensen nog något större än vad som initialt var planerat. Hela idén kändes något överklig från början då planen var att i dagarna tre få drygt 30 föreläsare med mycket hög kompetens i ämnesområdet till den lilla orten Korpilombolo. Var skulle alla få plats att bo, hur skulle tekniken lösas med tolkning till och från meänkieli av en tre dagars konferens, och hur skulle lokalen i medborgarhuset i Korpilombolo, som inte hade internetkoppling sedan tidigare, kunna fungera som konferenslokal? Många utmaningar fanns, men allt löste sig till slut ändå, även om tillfällig internetkoppling var en av de svårare logistikfrågorna att lösa.

Under de tre konferensdagarna avverkades ämnesområdena i hög takt och bättre förutsättningar för revitalisering, genom att t.ex. öka möjligheterna att använda språken i både tal och skrift, i informella och formella sammanhang, speglades utifrån många olika perspektiv. Konferensbidragen täckte innehållsmäs-

Kassettband och rullband är exempel på analoga ljudbärare som digitaliseras på DAUM.

Foto: Thomas Sandström

sigt majoritets- och minoritetsfrågor från både Sverige, Norge och Finland, och ett bidrag fanns med ända från Belgien och universitetet i Namur. Några konkreta exempel ur programmet på medverkande från Norge och Finland är Sylfest Lomheim, f.d. direktör för Språkrådet i Norge, som talade om skriftspråksvariation i Norge, Irene Andreassen, ortnamnskonsulent för kvänska vid Språkrådet i Norge, som talade om dialektvariation i kvänsk skriftspråk och Marika Tandefelt, svenska handelshögskolan i Helsingfors, som talade om var och när får det vara högt i tak i skrift. Jeroen Darquennes från universitetet i Namur belyste språkplanering i Europa på ett mer översiktligt plan. Ingrid Johansson Lind, generaldirektör vid Institutet för språk och folkminnen, berättade om institutets arbete med de nationella minoriteterna.

Regina Veräjä gjorde en utomordentligt bra insats som moderator för samtliga tre konferensdagar.

Foto: Anna-Maria Ahlén, SVT Sapmi

Två föredrag har särskilt följt med i tankarna under året, och sannolikt har så varit fallet för fler än undertecknad. Det ena föredraget presenterades av Annika Pasanen, Helsingfors universitet, och handlade om revitaliseringssträvanden i Enare i norra Finland. Föredraget gav ny energi för fler språkbadsinitiativ i norra Sverige. Enaresamiskan är en förebild i sammanhanget för lyckad språkbadsverksamhet och även när det gäller utbildning av lärare för ett utrotningshotat minoritetsspråk. Det andra föredraget handlade om umesamisk revitalisering och presenterades av Henrik Barruk som idag arbetar på DAUM som vikarierande samisk forskningsarkivarie. Umesamiska och Malmfältsmeänkieli befinner sig i många avseenden i en likartad situation när det gäller både status för varieteten och därmed för den egna identiteten.

Under pauserna kunde konferensdeltagare studera bokborden där t.ex. Skolverket presenterade material för minoritetsspråk. Stundtals var det ganska trångt i korridoren utanför konferenslokalen.

Foto: Anna-Maria Ahlén, SVT Sapmi

Utbildningsradion (UR), och redaktionen för serien UR Samtiden som sänds i Kunskapskanalen, visade sitt intresse för konferensen redan under planeringsstadiet, men tyvärr fanns inte praktiska möjligheter för UR att ta sig upp till Korpilombolo med all den inspelningsutrustning och teknik som krävdes. I glesbygden är det många gånger nödvändigt för överlevnadens skull att försöka göra omöjliga uppgifter möjliga. I många fall går det mesta att lösa, det gäller bara att våga vara tillräckligt kreativ och initiativrik. Undertecknad med rötterna i Kitkiöjärvi, Pajala kommun, såg således inga problem med att lösa denna fråga heller. Efter en kort diskussion med UR, det lokala produktionsbolaget Tornedalen media AB och förvaltningskommunerna för meänkieli, som då var Haparanda, Övertorneå, Pajala, Kiruna och Gällivare, löste sig både den ekonomiska frågan och frågan om inspelningen. Tornedalen media AB anlätades att filma samtliga tre konferensdagar med tre inspelningskameror, och om kvalitén på inspelningen tekniskt sett var tillräcklig för UR, skulle UR Samtiden sända i stort sett hela konferensen i Kunskapskanalen.

UR tog ställning till den tekniska kvalitén av inspelningen i början av 2011, och sände majoriteten av bidragen i Kunskapskanalen den 12–15 april. En repris av delar av programmet sändes också i Kunskapskanalen under augusti månad. Den som önskar kan fortfarande under en lång tid framöver se konferensbidragen genom att söka på konferensnamnet *Språk – så mycket mer än ord* både på <http://urplay.se> och <http://www.pajalatv.se>. Hemsidan för PajalaTV drivs av Tornedalen media AB, och har samt-

liga konferensbidrag utlagda. URplay har enbart ute på webben de bidrag som sändes genom UR Samtiden. Pausunderhållningen i form av t.ex. sång av Gun Olofsson, Annika Nygård och damerna Märta, Karin och Linnéa Nylund kan således enbart ses på pajalatv.se. En DVD-uppsättning med alla konferensbidrag togs också fram under våren och finns till försäljning genom Tornedalen media AB.

Språk – så mycket mer än ord är i och med denna tillbakablick definitivt lagd till handlingarna och det kommer sannolikt att dröja en tid innan undertecknad åtar sig att medverka i ett lika stort projekt i framtiden. När man är mitt i arbetet är man fokuserad på att lösa alla detaljer på bästa möjliga sätt, särskilt när man vet att allt videofilmas, och nu sett i backspegeln är det obegripligt hur mycket tid det gick åt till detta arrangemang. Konferensen löpte i alla fall på i mycket god

anda och gav många värdefulla tankar och minnen. Pajala resebyrå AB gjorde tillsammans med många lokala aktörer ett utomordentligt bra arbete med både små och stora detaljer. Till och med effekterna av en flygstrejk vid Finnair löstes i sista stund med hjälp av ombokningar till andra flygbolag. Logistikplaneringen på en så liten ort som Korpilombolo är A och O för att allt ska fungera för en konferens av denna storlek, och visst finns det alltid en del detaljer att finslipa och förbättra till nästa gång, om en konferens av denna omfattning blir aktuell på nytt.

Harriet Kuoppa
forskningsarkivarie i meänkieli, DAUM

Bror Astermo från företaget Tornedalen media AB i full aktion med fokus på att få in både ljud och bild.

Foto: Anna-Maria Ahlén, SVT Sapmi

OM FARMOR ÄNDÅ HADE LÄRT MEJ TALA TORNEALSFINSKA... ELLER KAN JAG VÄLJA ATT VARA TORNEALING?

Min farmor, Mimmi Lavina Lavenda Pettersson, gift Lundström, kom från Pajala. Utbildade sig till småskollärlarinna, men gifte sig direkt efter utbildningen och hamnade så småningom i Luleå. När jag och mina föräldrar flyttat in i farmors hus förstod jag ju att hon talade tornedalsfinska med alla släktingar som kom på besök, men varken min pappa eller min hemmaboende faster talade tornedalsfinska. Fast de förstod. Och sådan var tiden, att tornedalsfinskan skulle gömmas, och den enda tornedalsfinska jag lärde mej av min farmor var uttryck som "huijja" (hur nu det stavas?) och "voi,voi"....när hon glömde sig.

Men ändå drabbas jag numera ganska ofta av en önskan att känna mej som en tornedaling. Anledningen är i hög grad en följd av att jag försöker förstå vad Norrbottensdräkten från 1912 egentligen var, och gärna vill återskapa den så som den såg ut 1912. I det arbetet träffar jag många kvinnor som bär sin Norrbottensdräkt med stolthet, som gärna berättar vem som vävt och sytt, och hur gammalt och fint allting är. Och allra stoltast är tornedalingarna. Så till den grad att man inte längre säger att det är en Norrbottensdräkt. I Tornedalen har man Tornedalsdräkten.

"I "Norrbottnenshemmet" suto de i sina folkdräkter klädda norrbottningarna."

Allting startade 1911 med att man bildade en kommitté. I Norrbottens-Kuriren från den 18 april 1912 kan man läsa följande: (fröken Anna Gustafsson skriver)

"Idén till att forska efter och på nytt upptaga den gamla dräkten, om det vore möjligt att få tag i någont som kunde tjäna till modell, framkom så gott som samtidigt i Nederkalix och här i Luleå. Ett möte hölls här med för saken intresserade, varvid en kommitté tillsattes, som fick i uppdrag att vidare forska och framkomma med förslag till dräkt. Även i Nederkalix och Boden, där intresset varit livligt, utsågs kommitterade.

Från Kalix-kommittén ingick den 7 maj 1911 ett förslag till dräkt, som Lulekommittén dock ansåg något förhastat, enär icke noggranna forskningar hunnit företas. Detta visade sig också vara riktigt, då åtskilligt av vikt kommit i dagen även därefter. Många villiga och intresserade i länets olika socknar ha medverkat genom värdefulla upplysningar. Särskilt står kommittén i tacksamhet till folkskollärare Asp i Tärendö för hans sakliga och klara beskrivning. Deklar av gamla dräkter ha lånats från äldre lanthem, där man haft sinne för att för eftervärlden bevara det gamla och vackra, som ärvts från fädren. Så t.ex. har en från Persön lånat mycket gammal kjol tjänat som mönster.

Vid den forskning som kommittén gjort, har det utränts, att det i Kalixbygden använts övervägande rött och grönt i kvinnodräkten, men däremot i Luleå det mera allvarsamma sandelbruna. Det är troligt att Kalixbygdens allmoge särskilt i fråga om smaken för de gröna färgerna påverkats från Finland, då gröna koftor med randiga kjolar ännu bäras i åtskilliga socknar särskilt i finska Karelen, där jag själv varit i tillfälle att se dem. Den blå färgen har varit genomgående i mansdräkten, men även förekommit i kvinnodräkten."

Kommitténs arbete redovisades den 16 april 1912 vid en soaré. Även om detta kan man läsa i Norrbottens-Kuriren:

"Underhållningen blev en av de mest lyckade, som på länge hållits härstädes, icke minst ur synpunkten att den samlade en publik, långt talrikare än man någonsin väntat sig. Redan långt före det aftonunderhållningen skulle taga sin början strömmade folk till Gamla Stadt som väl ej på mången god dag varit så fullpackat som det blev vid detta tillfälle.

Det rikhaltiga och gedigna programmet inleddes med ett musiknummer varefter ridån gick upp och visade scenen, som ordnats såsom ett norrbottnenshem med vävstol, spinnrock och andra hemslöjdens attribut samt dekorerats med norrbottniska hemslöjdsalster däribland ett vävt täcke från 1763.

I "Norrbottnenshemmet" suto de i sina folkdräkter klädda norrbottningarna."

Ett foto från tablån blev senare vykort. Det lär vara fröken Anna Gustafsson som sitter bakom spinnrocken, och poeten och författaren David Törnqvist som står till höger om fönstret. Och, som en senare kommitté mycket riktigt noterat, förekommer två typer av huvudbonader, två typer av blusar, och två typer av kjolrandningar – även om det är svårt att se.

David Törnqvist beskrev i Sunderby Folkhögskolas elevtidning Nordanbygd, i midsommarnumret 1912, hur dräkterna skulle se ut:

”Den kvinnliga dräkten består av veckad långgrandig kjol av sandelbrun, mörkgrön eller mörkblå bottenfärg med smalare ränder i gult, ljusgrönt och rött, försedd med broderad kjolsäck, vidare ljusgrönt späns eller livstykke kantat med rött, vit blus och nedvikt krage försedd med hålsöm, hätta av siden i valfria färger och broderad med silke, strumpor i kjolens bottenfärg eller också svarta samt (under sommaren) antingen låga näbbskor eller låga kängor, med eller utan spänne. Såsom smycke bäras, utom nyssnämnda skospänne, 4 par snörsöljor på spännet och brosch av silver, nysilver eller tenn (ej koppar). Jag vill här uttryckligen påpeka, att något smycke ännu ej är fastslaget; det som tillvidare användes, är komponerat, och om – såsom sista tiden givit förhoppning till – ett verkligt gammalt norrbottenssmycke kan framletas, måste detta naturligtvis upptagas. Dräkten kan bäras även utan smycken, i synnerhet av barn.

Den manliga består av röd skjorta av vadmål, flanel etc. med nedvikt krage, ljusgrön väst, rock av allmoge-(gammal) blått vadmål, byxor, antingen korta eller också långa, av samma tyg, till knäbyxorna strumpor av samma färg, samt filthatt (under sommaren) med band i blått, grönt och rött. Liknande band användas även som strumpeband, när kortbyxor begagnas.”

Den observante noterat förstås att kvinnodräkten varken hade förkläde, sjal eller röda strumpor, och att herrdräkten hade både korta och långa byxor, samt rock och hatt.

I tidskriften Hembygden nr 4 och 5 från 1935 redogör man åter för dräktens utseende. Man har nu förändrat en del detaljer när det gäller färger, mönster och material i båda dräkterna. I kvinnodräkten har man lagt till en sjal av blommig muslin med frans, och ett förkläde broderat med ullgarn. I mansdräkten har rocken och de långa byxorna försvunnit.

Och så har man fortsatt att förändra. Eftersom dräkterna levt så länge är det många som tagit sig rätten att veta hur det ”ska vara” och ”vad som hör till”. Man har lagt till och tagit bort, man har förenklat och krånglat till, man har ”bestämt”. Man har inte tagit hänsyn till den knapphändiga dokumentation som skaparna efterlämnat, utan haft andra syften med sina bestämmelser. Och man har ingenting dokumenterat.

Det var därför jag började syna den ursprungliga dokumentationen. Det blev så många konstiga ”måste ha” som inte riktigt gick att förstå utifrån de kunskaper jag hade om det folkliga dräktskicket. Och jag blev så glad över beskrivningen och fotona i Nordanbygd. Där visas ju hur jag kan bära dräkten på bästa sätt, så som kommittén en gång bestämde att den skulle bäras. Så fin, så stilren och ståtlig i sin sparsmakade elegans.

I april 2012 fyller dräkten hundra år. Det kommer vi att fira.

Som tornedaling vill jag då gärna bära min dräkt med långgrandig kjol i mörkgrön bottenfärg och kjolfickan fint broderad, med mörkgröna strumpor och svarta skor, med broderad hätta eller kanske vit huvudduk..., med silverbroshen fäst på linneblusen med trekvartsärm och fin hålsöm på krage, på ärmkant och på mitten av den framkant som knäpps med tryckknappar... Jag kommer nog att ha ett mörkgrönt förkläde, men inte någon sjal. Sjalen väljer jag nog bort.

Däremot kommer jag att välja att lägga till ett fantastiskt föremål som har en stark kvinnlig tradition i just Tornedalen. Inte i Kalix, inte i Luleå, inte i Piteå.

Ett föremål som man i Finland redan tagit in i dräktskicket. Som tydligt hör ihop med det finska språket. En nyckelhake av mässing.

När kommittén bestämde bottenfärgerna i kjolrandningen, olika för de olika älvdalarna i länet, lät man den gröna färgen bli gemensam för Kalix och Torne älvdalar. Man hade funnit att den var den mest förekommande, mest omtyckta färgen i båda dessa områden. Men med en nyckelhake på det gröna förklädet behöver det inte råda något tvivel om vilken dräkt jag bär. Tornedalsdräkten!

Luleå i november 2011
Elisabet Martinsson

DIALEKTER I SKOLAN OCH LYSSNA PÅ DIALEKTER – TVÅ NYA DIALEKTMATERIAL PÅ NÄTET

Dialekten vi har vuxit upp med är en del av vårt ursprung, vår identitet, vår personliga historia. Den är, liksom alla våra dialekter, viktig för att den är en kulturskatt som är för värdefull för att glömmas bort. Genom att tala och förstå dialekt kan vi känna del i en gemenskap, och genom att lyssna på och försöka förstå äldre dialekt och andras dialekter kan vi ta del av olika sätt att se på världen och att leva i den.

Föregående stycke är ett utdrag ur den inspirations-text till dagens lärare som ingår i det nya undervisningsmaterialet *Dialekter i skolan* som finns utlagt på Institutet för språk och folkminnets webbplats (www.sofi.se/dialekter/skola). Materialet vänder sig till dialektintresserade i allmänhet, men främst till lärare på högstadiet och gymnasiet. Det är tänkt att fungera som underlag för undervisningen om dialekter i ämnena svenska och svenska som andraspråk. Eftersom det innebär mycket merarbete för lärarna med de nya kurs- och ämnesplaner som trätt i kraft 2011, hoppas vi kunna underlätta genom att erbjuda det här undervisningsmaterialet där vi också återger relevanta utdrag ur kurs- och ämnesplanerna.

Dialekter i skolan innehåller ett faktaavsnitt om dialekter där vi samlat grundläggande fakta så att läraren ska slippa söka efter denna information i böcker eller på nätet. Det handlar exempelvis om dialektområden, attityder till dialekter, dialekternas förändring under de senaste hundra åren samt skillnader mellan lokal dialekt, regional dialekt, regionalt standardspråk och neutralt standardspråk. I faktadelen hittar du också definitioner som kan vara bra att känna till, som t.ex. hur man avgränsar begreppet dialekt.

Efter faktaavsnittet kommer förslag på diskussionsfrågor och övningar som kan användas i undervisningen om dialekter. Tipsen ger inspiration och visar olika sätt att vinkla dialektundervisningen. De är indelade i två typer; vissa är tänkta att få igång elevernas tankar medan andra kan ingå i betygsunderlaget. Först kommer uppgifter och övningar som kan göras lite större, redovisas och betygsätts, och därefter inspirationsfrågor/diskussionsfrågor/reflekterande skrivning som

mer är tänkta att väcka funderingar t.ex. genom enskilda skrivuppgifter eller som diskussionsunderlag i helklass eller grupp. Eftersom övningarna är tänkta för allt ifrån 13-åringar till 19-åringar, med eller utan svenska som modersmål och med helt olika studieinriktningar behöver läraren naturligtvis anpassa dem efter sin egen undervisning och sina elever. Ta de delar som känns relevanta och bygg vidare på dem!

I nästa avsnitt av undervisningsmaterialet guidas läsaren vidare med tips på var man kan lyssna och titta på dialekter och var man kan läsa både på och om olika dialekter. Det handlar alltså om inspelningar, musik, filmer, tv-serier och skönlitteratur på dialekt samt facklitteratur om dialekt. Tipsen åtföljs av en kort beskrivning för att ge en lite bättre bild av vilken typ av bok, webbplats, film etc. det rör sig om, och ifall den är av intresse just för en själv eller för den tänkta målgruppen. Vi anger också svårighetsgrad på tipsen, och markerar om materialet enbart passar för lärare/vuxna, eller om det också går att använda direkt av gymnasie- och/eller högstadieelever.

Sist i materialet finns fakta om de inspelningar och transkriptioner som ligger utlagda på vår webbsida *Lyssna på dialekter* (www.sofi.se/dialekter/lyssna) och en lista över de orter som är representerade där. Undervisningsmaterialet *Dialekter i skolan* används med fördel tillsammans med dessa dialektinspelningar, och flera övningar i materialet är knutna till dem. Redan tidigare har man kunnat lyssna på dialektinspelningar på institutets webbplats, men nu har vi precis lagt upp nya inspelningar i mp3-format med transkriptioner och översättningar. Alla Sveriges landskap ska finnas med, men i den första versionen saknas tyvärr ännu Östergötland och Dalsland. Vi kommer dock att fylla på med fler inspelningar från hela landet efter hand.

Inspelningarna på sidan *Lyssna på dialekter* är gjorda 1947–1995 och representerar oftast ett äldre språkbruk. Syftet med att spela in dialekt har långt fram i tiden varit just att samla in och bevara de äldsta exemplen på dialekt som man kan hitta. Institutets samlingar består därför till största delen av den här typen

Lars Madsén intervjuar hemmansägare Johan Lundmark i Alunda socken i Uppland i september 1941.

Foto: Manne Eriksson. Institutet för språk och folkminnen.

av inspelningar. Trots att alla inspelningarna är tekniskt bearbetade av våra ljudtekniker för att höja ljudkvaliteten förekommer det ibland mindre störningar. Inspelningarna gjordes ofta på grammofon eller ljudband, med en med dagens mått mätt enkel teknik, och nästan alltid i talarens hemmiljö. Ljudet representerar helt enkelt ett autentiskt och unikt material, en del av vår historia och vårt kulturarv.

Transkriptioner och översättningar finns till inspelningarna för att hjälpa lyssnaren att hänga med i vad som sägs. Att transkribera en inspelning innebär att man "översätter" det talade språket till skrift. Det finns inte alltid lämpliga bokstäver i alfabetet för alla dialektala ljud, och därför förekommer några specialtecken som kan hjälpa till att ge en lite noggrannare bild av uttalet. I våra transkriptioner markeras också sådant som är utmärkande för det talade språket, men saknas i skriftspråk, som rytm, pauser och avbrott med speciella symboler.

Tanken är att inspelningarna framöver ska knytas till en Sverigekarta på Institutet för språk och folkminnens webbplats. Genom att klicka på en ort kan man få fram en dialektinspelning därifrån. Vi planerar att bygga ut webbkartan med information även från institutets övriga verksamhet. Exempelvis ska man då kunna få reda på ortnamnets betydelse och historiska utveckling, personnamn som är extra vanliga på orten samt seder och bruk som t.ex. julfirande, brödbakning och bröllopstraditioner. På kartan ska man också kunna se var våra olika nationella minoritetsspråk (t.ex. finska) är starka.

Du är varmt välkommen att prova både undervisningsmaterialet *Dialekter i skolan* och inspelningarna och transkriptionerna på sidan *Lyssna på dialekter*. Denna första version av materialen från november 2011 kommer efter hand att byggas ut och även anpassas efter användarnas synpunkter och kommentarer. Vi hoppas att både inspelningar och skolmaterial blir till glädje för såväl lärare och elever som dialektintresserade i allmänhet!

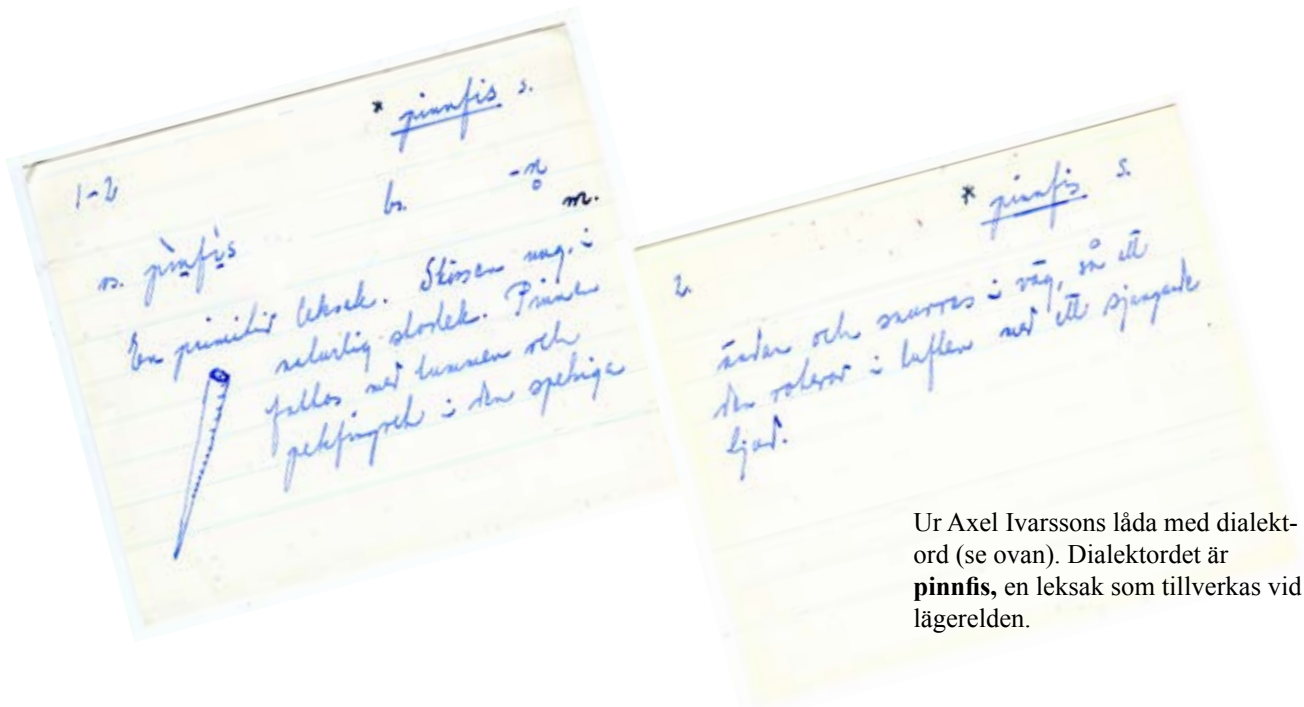
Lovisa Alvtörn
Dialektpedagog
Institutet för språk och folkminnen, Uppsala

GÅVOR OCH DONATIONER

Under året har material lämnats till DAUM för arkivering:

- Bo Johansson, Vilhelmina, har lämnat sina inspelningar till DAUM. Det är en blandad samling inspelningar med mestadels intervjuer och musik.
- Bengt Martinsson har utökat sin samling här på DAUM genom att lämna böcker, inspelningar m.m.
- Institutionen för kultur och medievetenskaper har överlämnat ett bibliotek med bl.a. böcker och uppsatser om matkultur.
- Britt Marie Östemark i Vilhelmina har gjort ett loppisfynd som hon lämnat till DAUM. Det är en kartong med dialektuppteckningar i original efter DAUM:s förste arkivarie, Axel Ivarsson, som i slutet av sitt liv bodde i Vilhelmina.
- En annan Vilhemnabo som lämnat material är Ingemar Söder. Materialet utgörs av samiska ortnamnsuppteckningar från Åsele lappmark, inlästa på kassett och nedtecknade med sifferkartor som grund.
- Förra arkivchefen på Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG), Birgit Falck-Kjällquist, har överlämnat fotografier som hon tagit under sin tur längs väg E4 1985 i samband med utarbetandet av manus till boken Ortnamn längs E4:an (1986). Foton är tagna från Nordmaling och norrut.
- Laila Eliasson vid Vilhelmina hembygdsmuseum har lämnat 12 inspelningar till DAUM under året.
- Forskaren Joshua Wilbur har lämnat inspelningar till DAUM. Inspelningarna utgörs av videoinspelningar med personer som talar pitesamiska och där inspelningarna är transkriberade till samiska, svenska och engelska.
- Margaretha Sörlin, Umeå, har lämnat böcker, fotoalbum, smalfilmer m.m. efter Gunhild Markström-Carlsson i Boden.
- Walter Lindberg har donerat en samling handskrivna noter, musikkompositioner och musikarrangemang, efter Edvin Burman, Clemensnäs. En CD innehållande en intervju med Edvin Burman samt musikinspelningar lämnades samtidigt.
- Knaftens pensionärs- och hobbyförening har under året bidragit med material, både skriftligt och inspelat.

Detta är några av de som lämnat material till DAUM sedan förra DAUM-Katta kom ut i december 2010.

Ur Axel Ivarssons låda med dialektord (se ovan). Dialektordet är **pinnfis**, en leksak som tillverkas vid lägerelden.

NY FRÅGELISTA: TRÄDGÅRDEN

Frågelistan Trädgården är ett samarbete mellan Institutet för språk och folkminnen, Folklivsarkivet i Lund och etnologerna Katarina Saltzman, Göteborgs universitet, och Carina Sjöholm, Lunds universitet.

Alla svar kommer att bli en del av våra samlingar och därmed bevaras till framtida generationers forskare och allmänhet. Tanken är att svaren skall komma till användning i arbetet med en bok om trädgårdens betydelse i vår tid.

Frågelistan ligger som bilaga i detta nummer av DAUM-Katta men kan även beställas från DAUM.

Vi välkomnar både korta och långa svar.

LÅT DIN BERÄTTELSE BLI EN VÄRDEFULL DEL AV VÅRA SAMLINGAR

Hjälp oss att fånga vår tid för morgondagen – bli meddelare hos DAUM!

Vi söker kvinnor och män i alla åldrar, med olika bakgrund, från både landsbygd och tätort, inland och kust, som vill berätta om egna minnen, tankar och erfarenheter.

Att vara meddelare innebär att man svarar på en eller ett par frågelistor per år. Frågorna kan gälla både vardag och fest, arbete och fritid. Vi har exempelvis ställt frågor om matminnen, julfirande och ordspråk. Det vi vill att du gör är att du i skriftlig form berättar om dina erfarenheter inom olika ämnes- och livsområden.

Folkminnessamlingarna vid DAUM omfattar framförallt material från Västerbottens och Norrbottens län, men även från övriga delar av landet. Särskilt intresse har riktats mot insamling och dokumentation av samiskt och tornedalskt kulturmaterial. Dokumentationen startade i mitten på 1950-talet och har pågått alltsedan dess. Det äldsta materialet i samlingarna kommer från personer födda på 1860-talet!

Vill du hjälpa oss att fånga minnen för framtiden och öka kunskaperna om folklig kultur? Anmäl dig då som meddelare till DAUM! Du kan ringa, skicka e-post eller skriva till oss.

Tel. 090-13 58 15

daum@sofi.se

Institutet för språk och folkminnen

Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM)

Länsmansvägen 5

904 20 UMEÅ

Lämna uppgifter om namn, adress, telefonnummer och, om möjligt, e-post.

SAMISKAN I UME LAPPMARK

Samiskan inom Ume lappmark och delar av Pite lappmark benämns umesamiska. Området där man talar umesamiska sträcker sig från trakterna av Umeälven i söder till Piteälven i norr med undantag av att större delen av Arjeplogs kommun tillhör den arjeplogssamiska varietetet. Det lingvistiska och geografiska området är historiskt sett Lycksele socken, norra Tärna och södra Arjeplog samt i sin helhet Sorsele, Arvidsjaur och Malå socknar. Det rör sig med andra ord om en stor del av dagens norra Västerbottens och södra Norrbottens län och det är en betydande del av samiskt område på svensk sida. Här har den skogssamiska kulturen sin starkaste ställning idag. Även befolkningsmässigt utgör umesamerna en stor del av det totala antalet samer i Sverige. De ovan nämnda områdena har tillsammans lika många samer som t.ex. Kiruna kommun.¹ Områdets ytvidd motsvarar även ganska väl tornesamiskans respektive lulesamiskans områden i norr. Umesamiskan är en egen varietet² och utgör ett fullständigt system mellan nordlig³ och sydlig samiska på svenskt område.

Umesamiskans litterära historia är mycket lång och faktum är att de allra första böckerna⁴ på samiska publicerades i Ume lappmark där det första samiska skriftspråket från 1600-talet och framåt växte fram. Under två århundraden var således umesamiskan grund för den skrivna samiskan och för litteraturutgivningen.

Mellan 1619 och 1738 utgavs totalt arton böcker på samiska och elva av dessa böcker gavs ut på umesamiska eller på samiska av jämförbar karaktär, medan övriga sju representerade fem olika samiska dialekter. En hade sydsamiska kännetecken och en hade nordsamisk bakgrund. Under den period som följer utkom bl.a. Nya Testamentet 1755 genom Pehr Fjellströms initiativ och fram till 1811, då hela bibeln trycktes, publicerades 19 olika verk på umesamiska. Om man

bara ser till antalet böcker från 1619 till 1810 utkom 35 böcker av varierande slag, förutom 16 samiska almanackor.⁵

Lycksele var centrum för denna imponerande bokutgivningen. Den hade ett naturligt samband med den första undervisningen i samiska vid den s.k. Skytteanska skolan från 1600-talets början. Riksrådet Johan Skytte inspirerades av kyrkoherde Olaus Petri Niurenius i Umeå att ekonomiskt stödja skolan med målet att undervisa samiska elever och på det sättet få samisktalande präster till inlandsförsamlingarna. Den Skytteanska skolan startade sin verksamhet i Lycksele 1632 och man undervisade även i samiska. Denna utbildningsanstalt bestod i 200 år och hade sin viktigaste verksamhet under 1700-talet.

Under 1700-talet gjorde också kyrkoherde Lars Rangius en märklig insats genom en översättning av Nya Testamentet som utfördes åren 1701–1713. Texten föreligget ännu bara som handskrift och förvaras i Uppsala universitetsbiblioteks handskriftsavdelning med benämningen *Novum Testamentum Lapponicum*, arkiverad 1715. Rangius var bördig från Sorsele och hade umesamiska som modersmål. Tonvikten på samisk utbildning kom således att ligga inom umesamiskt område och språket var alltså den samiska varietet som nu har en mycket hotad ställning.

Några språkliga fakta om umesamiskan

Umesamiskan bildar ett unikt⁶ område mellan nordlig och sydlig samiska med en växlingsrik vokalism som har likheter söderut, men även till vissa delar liknar arjeplogssamiskan. Konsonantismen har i allt väsentligt likheter med samiskan norrut. Språket förmedlar många drag som försvunnit i andra samiska varieteter och som är en viktig länk till ett äldre språkstadium.

Från Umeälven och norrut återfinner vi den s.k. stadväxlingen som alltså även omfattar umesamiskan. Sydsamiskan saknar stadväxling. Termen åsyftar den konsonantväxling som finns i ordens centrala del

¹ Antalet samer i Kiruna var 1 678 personer enligt en undersökning från år 1975. Vid samma tid hade de i texten nämnda umesamiska kommunerna sammanlagt 1 623 samer (Samerna i Sverige. Stöd åt språk och kultur. Betänkande av sameutredningen. Utbildningsdepartementet. SOU 1975:100. Stockholm 1975.)

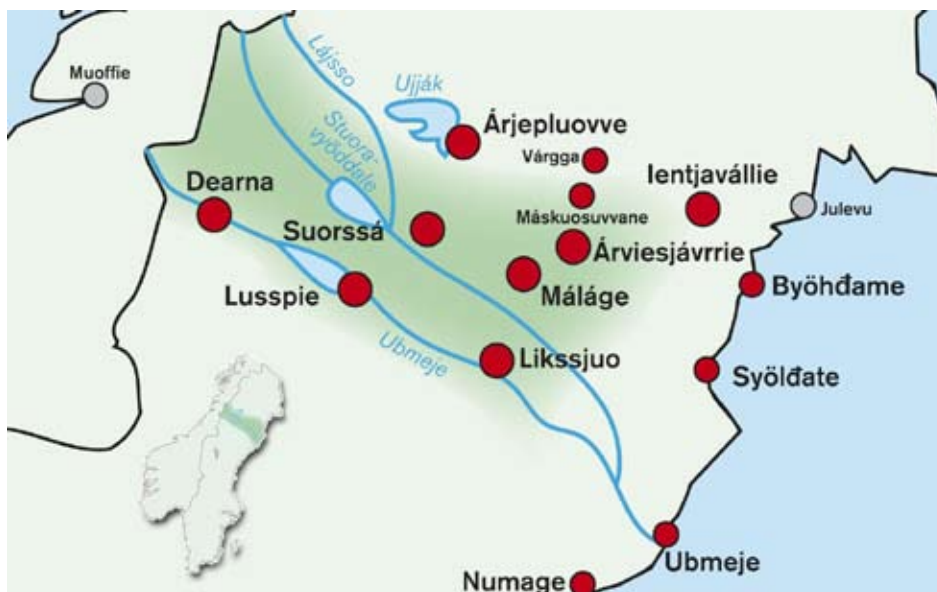
² Begreppet används i språkliga sammanhang utan att ta ställning till om de är språk eller dialekter, eller vilken status de har, jfr, Hudson 1980.

³ Nordlig får inte förväxlas med nordsamiskan utan mellan nordsamiskan och umesamiskan finns det fler nordliga varieteter såsom arjeplogssamiskan och lulesamiskan.

⁴ Se om karaktären i de första samiska tryckta verken i Korhonen, Olavi, Från En lijten Sångebook 1619 till Julevsáme sálmmagirije 2005. Julevsáme sálmmagirije. Seminar på Drag i Tysfjord 12.11.2005. [Stencil] Tysfjord 2005.

⁵ Forsgren, Tuuli, Samisk kyrko- och undervisningslitteratur... 1987:29, 49.

⁶ Det finns inget annat samiskt område som har en vokalism av sydlig karaktär samtidigt som konsonantismen är av nordlig karaktär. Arkaistiska (ålderdomliga) språkljud har bevarats i umesamiskan som andra områden fjärrmat sig från.

Umesamiskt språkområde.

och som uppträder med olika alternativ under böjningens gång. Samiska verb och nomen (substantiv och adjektiv) böjs i ett stort antal former. Beträffande verben kan nämnas att de böjs både i singularis, dualis (tvåtalsböjning) och pluralis. Varje verb har alltså nio olika former för varje tempus (tidsform), t.ex. sg. *bådáb, bådáh, bådátá*, dual. *buhten, bådhtiebehten, bådhtieveägan*, pl. *bådhtiebe, bådhtiebehte, buhth* av *bådhtiet* 'komma', (märk växlingen *d~ht*).

Substantiven böjs i kasus för att uttrycka det för vilket svenskan brukar prepositioner, t.ex. *gåhtie* 'kåta', *gådieste* 'från kåtan', *gåhtáje* 'till kåtan'. Redan detta centrala ord lyder i lulesamiskan *goahte* och i sydsamiskan *gáetie*! Många andra karakteristiska drag kunde nämnas i samiskan, av vilka de flesta i mindre variationer är gemensamma i hela det samiska området, medan andra är speciella för umesamiskan. Det är främst stadieväxlingen som berör så gott som varje samiskt ord och som för umesamiskan närmare de nordliga samiska varianterna. Det gäller också ordförrådet som har nordliga drag även om många ord och uttryck finns söderut. Samtidigt finns det vokalförhållanden som närmast har motsvarigheter i söder.

Umesamiskan idag

Trots att denna varietet nu tillhör en av de mest hotade bland de samiska språken har en ny renässans, medvetenhet och iver uppstått för att återvinna de kulturella värden som språket innehåller. Revitaliseringsåtgärder finns nu som ger hopp för framtiden. Det sker arbete med texter och läromedel som används i olika kurser i förskola, grundskola, gymnasium, vuxenutbildning och universitet. Mycket arbete sker nu frivilligt utan ekonomiskt stöd. Fler och fler har anslutit

sig för att stödja arbetet med umesamiskan. Det har även fört fram till bildandet av föreningen *Álgguo-gáhtie* – umesamer i samverkan, som tar sig an både språk- och kulturfrågor.

Umesamiskan har nu ett eget skriftspråk för det behov som en korrekt litterär utveckling kräver. Varje lokalt samiskt skriftspråk är en viktig grund för samernas identitetskänsla inom den region där motsvarande varietet hör hemma. Eftersom nord-, lule- och sydsamiska har hunnit utveckla sina varieteter under åtskilliga årtionden, har en önskan väckts bland samerna i Ume lappmark att få en liknande utveckling till stånd. Umesamernas önskan är att få utveckla sitt språk på egna premisser och med samma rätt som samer i andra områden.

Umesamiskan uppmärksammades år 2008 genom några offentliga utmärkelser. En sådan var när Såkchie, *Umejen sámenseäbrrie*/Umeå sameförening, tilldelade en representant för umesamiskan sitt hederspris med anledning av många års arbete med att bevara, förmedla och utveckla varietet. Umesamiskan rönt vidare uppmärksamhet genom det samiska språkpriset *Gollegiella* med dess samnordiska bakgrund. Priset är nämligen instiftat av ministrarna för samefrågor i Norden och sametingen i Norge, Sverige och Finland. Priset delades ut av justitieminister Tuija Brax vid ett ministermöte gällande nordiska samefrågor i Helsingfors.

Henrik Barruk, samisk forskningsarkivarie, DAUM

UMEÅS HARDCORE-, VEGAN- OCH STRAIGHT EDGE-RÖRELSE ARKIVERAS

Under 90-talet kom Umeå att bli omtalat i både Sverige, Europa och övriga världen som "Hardcorens huvudstad i Europa", ett epitet som följt med genom åren som gått. Fortfarande förekommer det att personer vill besöka staden på grund av detta. Musiken, och inte minst den livsstil som följde med straight edge, satte Umeå på kartan och dessa rörelser är en viktig del av stadens kulturarv – en i arkivsammanhang tidigare icke uppmärksammas del av vår nutidshistoria, som är viktigt att spara för framtiden.

I februari 2011 startades ett projekt vid Folkrörelsearkivet i Västerbotten finansierat av Riksarkivets enskilda nämnd, i samarbete med DAUM, för att inventera och dokumentera hardcore-, vegan- och straightedge-rörelsen i Umeå under 90-talet. Folkrörelsearkivet i Västerbotten har till uppgift att bevara den västerbottniska folkrörelse- och föreningshistorien och ser dokumentationen av nämnda rörelse som ett viktigt och naturligt komplement till sedan tidigare dokumenterade folkrörelser, signifikanta för den västerbottniska folkrörelsehistorien.

Hardcore och straight edge

Hardcore kan kort sammanfattat beskrivas som en undergenre till metalmusiken, eller en utveckling av punken – en snabbare och musikaliskt hårdare musikstil som dök upp någon gång i slutet av 70-talet i USA.

Man kan säga att hardcore kom till Umeå genom bandet Step forward som bildades 1989, ett av de första hardcorebanden i Sverige där medlemmarna anammande det amerikanska konceptet "straight edge". Straight edge innebär i grunden att man inte nyttjar tobak, alkohol eller annan form av droger men det finns också personer som gör tillägg, där man väljer att därtill äta vegetarisk eller vegansk kost. Det bör också poängteras att straight edge är spritt över världen, går att koppla till personer över hela den politiska skalan, och att det inte är någon slags sammanlutning, utan mer handlar om enskilda individer och deras val. Personer som säger sig vara straight edge kan således ha olika definitioner för vad det innebär – förutom att man är drogfri. Man kan alltså inte nödvändigtvis koppla personer inom straight edge samman med en speciell världssyn eller någon särskild social eller politisk fråga.

I Sverige kom rörelsen under 90-talet att kopplas ihop starkt med djurrättsrörelsen, men också med socialism, antikapitalism och feminism. Även om alla som lyssnade på hardcore inte var veganer eller straight edge, och att inte alla som gick demonstrationer och engagerade sig för djurrättsfrågor lyssnade på hardcore, är det svårt att särskilja de olika företeelserna. Inte minst eftersom många av de tongivande banden var politiska i sina musiktexter och uttalanden, antingen de fokuserade på veganism eller andra politiska frågor.

VHS-kassetter och instrument i David Sandströms arkivkista.

Foto: Karin Holmgren

Om man bläddrar i en skolkatalog från Umeå från denna period, ser man på vart och vartannat klassfoto någon eller några personer som sitter med svarta kryss ritade på händerna (en symbol för straight edge), och att de bär bandtröjor eller tröjor med olika budskap om djurrätt och vegetariskt leverne. Krysset på händerna kommer ursprungligen från att man på klubbar i USA målade kryss på händerna på besökare som var minderåriga. Detta för att ungdomarna ändå skulle få komma in på spelningar, samtidigt som de inte fick köpa alkohol i baren. Utifrån detta började personer som var straight edge märka sina händer frivilligt, oavsett ålder.

Själva ursprunget till straight edge är oklart. Men, i början av 80-talet skrev en amerikansk hardcoregrupp, Minor Threat, en låt kallad just Straight edge. I denna låt uppmanade man till avhållsamhet från droger och alkohol, varifrån det sägs att straight edge rörelsen har lånat sitt namn. Det bör också poängteras att straight edge och hardcore ofta kopplas samman, och att det skulle kunna ses som en motreaktion till punkscenernas böjelse för droger och alkohol.

År 1991 lades Step forward ner och i samband med detta bildades Refused av ett par av medlemmarna från Step forward. Man spelade främst på ungdomsgårdar runt om i Umeå, och efter något år började det dyka upp fler och fler band. Snart därefter fanns det ett flertal hardcore-band i Umeå, och det kom också att finnas livaktiga scener i Linköping och Vänersborg.

Omkring år 1994 började Refused synas ofta i media. De blev nominerade till en grammis och turnerade i Europa och USA. Även andra band från Umeå åkte ut i Europa och i USA, däribland Doughnuts som fick skivkontrakt med ett stort amerikanskt hardcoreskivbolag: Victory records. Det var dock svårt för banden att hitta lokaler för att arrangera spelningar. Huvudsakligen blev det ungdomsgårdar som ställde upp, musikerna ville att så många som möjligt skulle kunna komma, oavsett om det var en 13-åring eller en 20-åring, och ett ställe som kom att ordna många hardcorespelningar var just ungdomsgården Galaxen. Det ordnades dock även spelningar på andra ställen tack vare ett föräldrapar som vid några tillfällen ställde upp som garant – ibland med semesterkassan på spel! Gör-det-självis-andan är stark inom hardcorekulturen, och förutom att ordna spelningar och att åka iväg på turnéer där man spelade för (i bästa fall) bensinpengar och någonstans att sova (om inte i den egna bilen), så startade man egna skivbolag, däribland Umeåbaserade Desperate fight records, som gav ut

Refused spelar på Galaxen.

Foto: Umeå hardcorearkiv, Folkrörelsearkivet i Västerbotten.

hardcoreband från den egna staden. Vidare skrev man fanzines, innehållande intervjuer med hardcoreband, recensioner av demokassetter, skivor med mera, som såldes eller byttes, ibland via så kallade distros (genom vilka man distribuerar skivor, fanzines och annat).

Under 1994 utsattes Scan i Umeå för ett attentat där ett antal lastbilar sattes i brand. Ett attentat som följdes av flera, och i media snabbt kopplades till något man kallade ”militanta veganer”. Demonstrationståg blev en inte ovanlig syn på stadens torg, antalet vegetarianer och veganer på skolorna växte, och det diskuterades flitigt om skolorna skulle servera vegankost och huruvida dessa ungdomar skulle komma att drabbas av bristsjukdomar eller inte.

Under bara några år hände alltså väldigt mycket inom dessa rörelser. Ryktet spreds till andra länder och många utländska band ville komma till Umeå för att spela, ett exempel på detta är hur det amerikanska bandet Biohazard 1996 valde att förlägga starten av sin europaturné till just Galaxen i Umeå. Det handlar med andra ord om en period som har kommit att influera många människors liv, i synnerhet ungdomarna

som växte upp i Umeå under denna tid. På Folkrörelsearkivet är vi därför mycket glada över att få samla in och bevara detta material för framtiden.

Inventering och dokumentation

Vid projektets start skapades en grupp på Facebook, ett forum som en stor del av vår tänkta målgrupp (de flesta födda under 70- och 80-talet) är knutna till. Det visade sig vara ett enkelt sätt att snabbt nå många. Inom bara någon vecka hade gruppen över 200 medlemmar och i skrivande stund drygt 300 medlemmar. Alla som blivit inbjudna till gruppen kan i sin tur bjuda in vänner och bekanta, vilket bidragit till att vi inom en kort tid har fått ett stort kontaktnät. Där har vi kunnat efterlysa material och berätta vad som händer inom projektet för att på så sätt påminna om att projektet är igång. I facebookgruppen har också medlemmarna kunnat göra egna inlägg och kommentera sådant som laddas upp. Denna grupp har med andra ord gett nya möjligheter att få tag på informanter, ett spännande sätt att kunna föra dialog med målgruppen, och förhoppningsvis att locka fler till att bidra med material eller historier.

I ett tidigt skede fick vi in en stor samling tidningsklipp, närmare tre flyttkartonger, rörande Refused men också andra lokala band, från föräldrarna till en av frontfigurerna i Refused. Efter det har vi även fått in ytterligare en stor samling – ett hundratal videokassetter, bandtröjor, affischer, fanzines, sönderslagna gitarrer och baser mm. Sedan har fler och fler personer börjat lämna in material. Det är ett lite trögt förlopp; först att nå ut med att vi finns och vad vi gör, sen för personer att ta ställning till om de vill medverka, söka i sina gömmor efter material, och så småningom lämna det till oss. Det har därför varit en fördel att kunna jobba under en längre period på deltid, då projektet haft en ganska lång startstrecka. Idag har vi ett par hundra videokassetter, en stor mängd fotografier, material från tidigare nämnda ungdomsgården Galaxen, fanzines, cd-skivor, affischer, mm. Mer är på gång, men vi saknar fortfarande exempelvis kvinnors berättelser från denna tiden samt lite kläder (en hel uppsättning kläder, dvs tröja, byxa samt accessoarer från en kvinna, och byxor samt accessoarer från en man) med mera.

Utöver insamlande av material genomförs djupintervjuer med personer som är eller har varit verksamma i eller omkring rörelsen. Det handlar om musiker, ungdomsledare, polis, föräldrar, djurrättsaktivister med flera men också de som rört sig i utkanten av rörelsen, de som besökte konserter etc. Vi har även haft kontakt med personer från andra städer och län-

der som var i Umeå under den här tiden för att på så sätt få ett utifrånperspektiv, men även här skulle det vara önskvärt att komma i kontakt med fler. Intervjuerna har lagts upp så att personen som intervjuats har fått styra i största mån vad de vill prata om, utgångspunkten är dock en mängd frågor utifrån det område personen varit mest engagerad i. I huvudsak pratar vi om hur de upptäckt musiken, veganismen och/eller straight edge, om omgivningens reaktioner, turnéer, demonstrationer, minnen och reflektioner om den här perioden. Utifrån detta följer sedan mer djupgående frågor.

Inventeringen har, som det nämdes i inledningen, begränsats till 90-talet då rörelsen var som störst i Umeå. Scenen har förstås utvecklats även efter det – både hardcore, veganism och straight edge förekommer också idag men spridningen och genomslaget är inte längre detsamma. Många inom scenen gick vidare till andra musikgenrer och intresset för djurrättsfrågor är inte längre lika brinnande.

Många av de som lämnar in material uttrycker att de önskar att det ska hända något med materialet – det lämnas in till arkivet med avsikt att flera ska få ta del av det, gärna via internet. Syftet med vår dokumentation är i första hand att skapa ett forskningsmaterial, men allt eftersom frågan om tillgänglighet till materialet väckts och när vi har märkt att inte bara personer i Sverige är intresserade av det, har vi också funderat om möjligheterna till en webbplats. Tack vare ytterligare bidrag från Riksarkivets enskilda nämnd kommer vi därför under 2012 skapa en webbplats där delar av samlingen kommer att publiceras. Vidare håller vi den 21 december i år en filmvisning med ett urval ur samlingen, däribland klipp från konserter, fotografier och delar ur intervjuer. Efteråt hålls ett samtal om hardcorescenen under 90-talet som spelas in för projektets räkning.

Förutom att vi på detta sätt har fått möjlighet att bevara en viktig nutida ungdomsrörelse, har detta projekt också varit ett sätt för arkivet att sprida kännedom om Folkrörelsearkivet bland en ny, yngre grupp människor. På samma gång är det intressant att se hur man kan jobba för att få in material från en folkrörelse som inte ser ut som de folkrörelser som vanligtvis är arkivbildare – det vill säga utan mötesprotokoll, årsberättelser, verifikationer och dylikt material, men likväl en mycket viktig grupp som troligtvis kommer att bli allt mer vanlig och av stor vikt att få in till arkiven.

Susanne Odell, Folkrörelsearkivet i Västerbotten

ORTNAMN I VÄSTERBOTTEN

Missenträsk och Frängsmyr – Om några ortnamn, sammansatta med växtnamn

Växtligheten speglas inte så mycket i våra ortnamn, om man undantar träden. Vi har ju massor av ortnamn som innehåller trädnamn. Förekomsten av vissa trädslag är tydligen någonting viktigt för oss, när vi vill karaktärisera en plats. Växer det mycket björk på en holme, kallar vi den gärna Björkholmen. Även bären är viktiga, och namn av typen Blåbärskålen och Snottermyran (=Hjortronmyren) är inte ovanliga.

Annars är det egentligen ganska få växter som har gett upphov till ortnamn. Starrmyran, som är ett vanligt namn på myrar i våra skogar, vittnar om att man tog vara på starren som foder, och Hömyran berättar ju också om fodertäkt, liksom bynamnet Hössjö innanför Umeå. Byarna Gräsnäs och Gräsmyr i Bygdeå och Nordmaling har liknande namn.

Utöver dessa ganska självklara ortnamn skall jag ta upp två andra som hör hit, fastän de inte är så lätta att genomskåda. Också dessa berättar lite om vad man tog vara på förr.

Missne

Då och då träffar man på namn på Missen-, Missenmyran i Sävar och Missentjärn i Vindeln. Mest känt är väl Missenträsk, Sara Lidmans hemby i Jörn.

Dessa namn är sammansatta med växtnamnet missne, som i våra florer är namn på Kallan (*Calla palustris*). Men i Västerbotten har man sedan gammalt sagt missne både om kallan och om vattenklöver (*Menyanthes trifoliata*) – de är ju snarlika och har båda grova rötter eller jordstammar.

Den första som upptecknade detta Västerbottniska växtnamn var faktiskt Linné. När han under sin Lapplandsresa 1732 närmade sig Tegsnäset, på sin väg upp mot Lycksele, antecknade han om vattenklöver att bönderna där kallade den missne, och om roten fick han höra att ”de mala och blanda brödet och koka med bär till moos, men är betsk”.

Trots den här uppgiften lät han missne bli namn på *Calla palustris* i sin *Flora svecica* och vattenklöver fick heta vattenklöver, och så är det också i nutida florer.

Fräken

Rubrikens Frängsmyr innehåller namnet på en nyttig växt, nämligen fräken, som man tog vara på till foder. Det finns många namn på Fräken- i Västerbotten: Fräkenbäck, Fräkenmorän, fräkenvik. Men det finns också namn på Frängs-: Frängsberg i Skellefteå,

Frängsliden i Burträsk och Frängsmyran i Sävar. Det är tydligen så att fräken +s har givit upphov till en uttalsförändring. Ljudförbindelsen kns har blivit ngs, en slags uttalslättnad.

Men Frängsmyr är inte bara ett ortnamn utan har också blivit ett släktnamn. Professor Tore Frängsmyr är en framstående vetenskapshistoriker i Uppsala som härstammar från Västerbotten.

[...]

En värdefull samling växtnamn på Västerbottensmål gjordes för 60-70 år sedan av jägmästare Gustav Fridner. Vi hoppas kunna ge ut den vid Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM).

Sigurd Fries, Umeå

Artikeln har tidigare publicerats i Landsbygd i Västerbotten 1994:6.

[Anm. Gustav Fridners Folkliga växtnamn i Västerbotten gavs ut av DAUM år 1999]

Hönsbär.

Teckningen är gjord av Margit Wennstedt.

Bilden är hämtad från boken Gustav Fridner, Folkliga växtnamn i Västerbotten, Umeå, 1999.

DEN STÄNDIGT AKTUELLA KENSINGTONSTENEN

En tillbakablick samt något om vad som har hänt sen sist

Det är nu ett tag sedan som vi skrev något i DAUM-katta om de två pappersark med runtecken som kom att kopplas ihop med Kensingtonstenen, den minst sagt mystiska runstenen i Minnesota, USA. Farmaren Olof Öhman (eller Ohman) hittade den år 1898, i marken under ett träd. Stenen hade en text skriven med mystiska tecken. Dessa kom att identifieras som runor och texten berättar om nordbor på resa år 1362. Fyndet blev naturligtvis en sensation, speciellt glädjande för alla skandinaver. Man såg stenen som ett tydligt bevis på att nordbor hade varit i Amerika före Columbus. Entusiasmen kring stenen har alltid varit stor och den har ett eget museum i staden Alexandria. Men den har varit omdebatterad allt sedan den hittades. Från vetenskapligt håll har stenen mest kommit att betraktas som ett skämt, en förfälskning eller som ett hobbyarbete från 1800-talet. Det är så mycket i texten som inte stämmer med kunskapen om 1300-talets språk och de språkhistoriska sammanhangen. Intresset har därför inte varit så stort bland språkforskare. Under senare år har dock ett intressant arbete pågått kring stenens språk. Richard Nielsen har under lång tid studerat medeltida dokument i sitt sökande efter språkliga bevis för stenens äkthet. Som språkvetenskapligt bollplank har han professor Henrik Williams, Uppsala Universitet. Williams har sedan länge varit intresserad av debatten kring stenens äkthet och de olika argument som har framförts genom tiderna. Han anser att det är viktigt att även den här runstenen blir behandlad på ett vetenskapligt sätt och att Nielsens argument blir bemötta på ett noggrant sätt.

Åter till DAUM och de två pappersark som nu har blivit kända som ”The Larsson papers”. År 2003 lånades Kensingtonstenen ut till Historiska Museet i Stockholm som ett exempel på vilket symbolvärde och betydelse som föremål kan få, hur kulturarv skapas. Stenen genomgick också en komplicerad fotodokumentation. I ett radioprogram beskrevs stenen och dess runor. Ett problem är att den har en del tecken som är unika för just den här runstenen och att de därför anses ha varit påhittade av förfälskarna. Detta radioprogram fick Tryggve Sköld i Umeå att spetsa öronen och vässa pennan. Han kände genast igen de omtalade tecknen från de kopierade blad han nyligen hade fått med sig hem från en pratstund vid DAUM:s fikabord. De två bladen har samma innehåll, skrivna

av två bröder, Carl Emil och Edward Larsson i Dala-Floda, år 1883 resp. 1885. Alltså några år innan Olof Öhman hittade stenen. De handskrivna bladen visar den gamla tyska skrivstilen, en ”normal” runrad samt en runrad med en del tecken som har väldigt mycket gemensamt med Kensingtonstens text. Därefter det chiffer som brukar kallas för frimurarchiffret samt ”några gamla siffror”. Dessa siffertecken finns också på Kensingtonstenen. Tryggve Sköld hade börjat skriva på en artikel för DAUM-katta om det s.k. frimurarchiffret, som han själv hade använt som barn. Efter radioprogrammet förstod han att Kensingtonstenen också måste bli föremål för en text. Den publicerades i DAUM-katta år 2003. En väldig uppmärksamhet riktades mot fyndet och DAUM. Här i arkivet fanns nu bevis för att de mystiska tecknen var kända i Dala-Floda några år innan stenen hittades. Samma kunskap skulle kunna ha funnits i minnet eller på paper bland skandinaver i Minnesota, som underlag för en bluff.

Bröderna Larssons blad ingår i ett omfångsrikt material efter skraddaren Edward Larsson (1867–1950). Samlingen kom till DAUM på följande sätt: Vid ett evenemang på Abisko turiststation berättade jag om joysamlaren Karl Tirén. Efteråt kom en av åhörarna fram. Det var Ilona Riesz. Hon berättade att hon höll på att städa ur sin mors lägenhet i Lund men att hon nu hade tagit några dagar ledigt från sitt städarbete för att åka upp till fjällvärlden. Ilona hade tagit med sig en del gamla handskrivna notblad i bilen utifall att hon skulle träffa på någon kulturintresserad person efter vägen. Hon bodde i Tyskland, hade bråttom med städningen men kände att hon hade ansvar för ett kulturarv. När hon öppnade bakluckan så fick jag se notblad daterade i Umeå under 1890-talet. Det stod nu ganska klart att jag nog var den kulturintresserade person som hon hade hoppats på att få träffa. Ett tag därefter så åkte jag ner till Lund och vi packade flera kartonger med material, i huvudsak efter Ilonas farfar Edward och farmor Kristina. Alltihop skickades med bussgodis till Umeå.

När jag så småningom började plocka i materialet så kom runbladen fram. Jag blev intresserad av tecknen men kunde inte hitta de underligaste av dem i den litteratur vi har här på DAUM. Bladen såg skojiga ut och med en förhoppning att någon skulle känna igen tecknen så lade jag kopior för självplock på fikabordet. Så kom Tryggve och sen drog det igång.

Bladen blev nu ett bevis för att teckenuppsättningen kunde ha utgjort förlaga när förfalskarna skapade texten på stenen. Ingenting hade hittills hittats som var så samstämmigt med stenen. Många såg nog debatten som avslutad men förespråkare för stenens äkthet kunde se bladen som bevis för att dessa tecken hade en medeltida bakgrund, att de hade fortsatt att leva i tradition, troligen i det fördolda, i något hemligt sällskap. Att det s.k. frimurarchiffret finns med på bladen stärkte också den tanken. Fyndet kom att stärka båda sidor i debatten.

Tecknet för bokstaven A är gemensamt för Larssonrunorna och Kensingtonstenens text. Det är ett X med en litet kort streck inåt, upptill på den högra armen. Detta tecken är av stor betydelse för Scott Wolter som tillsammans med Richard Nielsen skrev en omfattande bok om Kensingtonstenen.

Enligt Scott Wolter finns det ett kodat meddelande i Kensingtonstenens text. Han utvecklar detta i boken *The Hooked X: Key to the Secret History of North America*. En del tecken har fått extra markeringar. Man får genom att lägga samman dessa bokstäver ordet *gral*. Stenen är i sin text daterad till år 1362 men enligt Wolters teori är den även daterad ytterligare en gång genom markerade runtecken som med hjälp av ett medeltida dateringssystem ger året 1362. Kritiker menar att markeringarna är ett slumpartat resultat av huggtekniken och att det finns fler markeringar än dem som har redovisats av Scott Wolter. History Channel har sänt en dokumentär, *Holy Grail In America*, som behandlar runstensmysteriet med Scott Wolters teori som utgångspunkt. Enligt den är Kensingtonstenen tillverkad av medlemmar ur den på 1300-talet försvunna tempelherreorden som enligt denna dokumentär kan ha besökt den amerikanska kontinenten. Flera fynd, bl.a. Larssonbladen ingår i bevisföringen. Kensingtonstenen har mycket ofta associerats till vikingafärder trots att den enligt sin egen datering uppger sig vara huggen långt efter den epok som kallas för vikingatiden. Nu handlar det allt mer om korsstågsriddare, gralmystik och hemliga sällskap. Larssonrunorna ses i detta sammanhang som mycket viktiga, samtidigt som kritiker anser att dessa runtecken mycket väl kunde ha varit kända bland skandinaver i Minnesota vid tiden för upptäckten av runstenen.

Diskussionen om stenens språk har naturligtvis handlat om medeltidsspråkets förhållande till stenens text. Tryggve Sköld menar att en del ordformer inte enbart är ett resultat av ett försök att efterlikna medeltida språk. Mycket av det som finns på stenen kan häröra ur författarens eller författarnas eget hemspråk och därmed är Olof Öhman inte stenens upphovsman. Tryggve Sköld ser i stenen mycket av dialektal 1800-talsnorska. Om detta kan man läsa i DAUM-katta, 2005.

Mats G. Larsson, arkeolog och författare, har däremot en teori som pekar mot Olof Öhman. Han ser, liksom Scott Wolter, ett dolt budskap. Runstenens siffror kan vägleda läsaren till ord i texten. Budskapet är att man arbetade med ved. En tolkning som står i ganska stark kontrast till teorin om tempelherreorden.

När det gäller förfalskningar och manipuleringar av dokument så har det även funnits en del misstankar i riktning mot Larssonbladen. Papperen dök helt plötsligt upp i samband med att Kensingtonstenen visades i Sverige så det skulle ju kunna ha varit någon sorts skämt eller attentat riktat mot runstenen och dem som tror på dess äkthet.

Skräddaren Edward Larsson.

För att räta ut en del frågetecken inbjöd Henrik Williams till ett möte i Uppsala i maj 2011. Han hade sedan länge velat titta närmare på bladen bl.a för att kunna utesluta att ändringar hade gjorts efter det att Kensingtonrunorna hade blivit kända, t.ex. genom ett tillägg av det lilla men så betydelsefulla strecket på A-runan. Jag hade också med mig en del andra dokument skrivna av bröderna Larsson som tränade sig flitigt i skrivkonsten. Med på det intressanta mötet var också dr.Mats G. Larsson, arkeolog och prof. Andreas Rosenberg, American Association of Runic Studies (AARS). Mötet dokumenterades av norsk television genom Lars O. Skjönberg och hans kameraman.

Vid Uppsala Universitet hålls en serie sammankomster omkring runinskrifter, Runråd. I maj 2010 berättade Adam Hjortén om Kensingtonfenomenet. Mycket intressant för mig som nu har blivit indragen i det hela. Under mötet kom samtalet också att handla om

Larssonrunorna. Med bland mötesdeltagarna fanns Loraine Jensen, American Association of Runic Studies (AARS). "The Larsson Papers" är omdiskuterade och jag fick nu tillfälle att berätta om dessa blad.

Debatten om Kensingtonstenen kommer att fortsätta och Larssonbladen har blivit till en del av diskussionen. I *Nytt om runer: Meldingsblad om runeforskning Nr.19 (2004, publ. 2006)* Runearkivet, Kulturhistorisk museum, Oslo, skriver redaktören James E. Knirk:

"Tross mange fine nyfunn av epigrafiske runeinnskrifter må to ark med runer skrevet i henholdsvis 1883 og 1885 av brødrene Carl Emil og Edward Larsson fra Dalarna i Sverige utropes till årets funn".

Staffan Lundmark, forskningsarkivarie, DAUM

Carl Emil Larssons blad, 1883.

DISKUSSIONEN OM KENSINGTONSTENEN GÅR VIDARE

I senaste numret av *Saga och Sed* (2010: 59–67) gör Mats G. Larsson ett inlägg i debatten om Kensingtonstenen. Titeln är ”Vem ristade Kensingtonstenen?” Hans svar på frågan är att det var Olof Öhman. Som stöd för sin tes framför han några argument. Låt oss granska dem!

Beträffande ö-runan på Kensingtonstenen har Larsson gjort en intressant iakttagelse. Den överensstämmer inte med tecknet för denna runa i Larssons papper. Han ser i runan på stenen ett Q med ett inskrivet runtecken för n. Utifrån detta tolkar han runan som en förtäckt signatur för Öhman. Men istället för ett n ser jag den stungna runan för e. Och det ger ju en mening åt tecknet. I vissa sammanhang skrivs ju ö som oe. Q-runan med en inskriven e-runa skall utläsas som ö. Med detta faller Larssons argumentering för att Öhman skrivit sin signatur i runan Ö.

Men iakttagelsen är intressant. Det kunde eventuellt tyda på att det runalfabet som stenens ristare har haft som förebild är äldre än det alfabet som vi ser på bröderna Larssons papper. Har manne i deras alfabet e-runan ersatts med ett streck. Observera emellertid att strecket också finns genom deras Q-runa!

Mats G. Larsson har haft tillgång till brev från Öhman och har dragit vissa slutsatser utifrån dessa. Brevet uppvisar osäkerhet när det gäller vokaler e/i, e/ä och o/å. Det intressantaste är osäkerhet när det gäller e/i, t.ex. vicka ’vecka’, siglade ’seglade’ osv. Det tyder väl närmast på att Öhmans dialekt vacklade i detta avseende. De övriga växlingarna är mindre intressanta. Många svenska skolbarn har haft svårigheter med dessa ljud.

Larsson jämför med skrivningar på stenen som skip (skepp) och vore (våra). Det är bara det att vore skip är ren norska.

Öhman enkeltecknar ibland konsonant, där vi skriver dubbel och tvärtom, t.ex. infina och stennen. Detta är en svårighet som man ofta återfinner hos skolbarn. Det tar ett tag, innan de lär sig att dubbelteckna konsonanterna efter kort vokal.

Sedan visar Larsson på att Öhman ibland skriver singularformer av verben efter pluralt subjekt. Alla vi som lärde oss dessa flertalsformer av verbet i skolan kommer ihåg, hur svårt det var att sätta dem på rätt plats. Men detta visar knappast att det var Öhman som skrev inskriften på den famösa stenen.

Jag har i ett tidigare nummer av denna tidskrift (Årg 11 Nr 1 s. 4–12) tolkat skriften på så sätt, att det var en norrman som skrev den, även om det finns inslag av andra språk. Det skulle stämma med norskan under sent 1800-tal att verben skrevs med singularformer även efter pluralt subjekt. Jag har även funderat på om detta kunde vara en *terminus post quem*, alltså en tidpunkt, efter vilken stenen ristades.

Det har inte lyckats mig att finna ett nyare arbete där bortfallet av pluralformerna hos verbet i norskan behandlas. Men i ett äldre verk står det att övergången till singularformer skedde efter hand under 1860-talet. Med förbehåll för alla fallgropar i ett sådant antagande, skulle man kunna hävda att stenen har ristats någon gång efter 1860-talet. Om vi sätter 1860 som en (ungefärlig) *terminus post-quem* skulle vi väl vara på den säkra sidan. Men, kan man invända, kanske inte heller en norrman från före 1860 hade så lätt att sätta pluralformerna där de skulle vara.

Jag har alltid varit skeptisk, när man blandar talmystik i runforskningen. Och jag har inte blivit mindre skeptisk efter att ha tagit del av Larssons försök i branschen.

På sidan 64 skriver han mycket förnuftigt: ”Sådana försök kan dock vara förrädiska, och med tillräckligt komplicerade manövrar kan man ofta få fram något som ser ut som en bakomliggande mening.”

Men det är ju just detta Larsson gör. Han räknar framlänges och baklänges och ordnar och grejar, och då får han fram ett ganska godtyckligt meddelande ”Öhman fann. Vi vedade vid stenen.”

Larsson skulle nog ha tänkt på vad han skrev i citatet ovan!

*

Larsson har gjort en intressant iakttagelse rörande ö-runan på stenen – även om den var fel. Han har funnit rättstavningsfel i Öhmans brev, och han har ägnat sig åt talmystik. Men han har ingalunda bevisat att det är Öhman som har skrivit texten på stenen.

Diskussionen om Kensingtonstenen går vidare.

Tryggve Sköld

VILHELMINA. EN LAPPMARKSBYGD PÅ VÄG MOT FRAMTIDEN ÄR I MÅL

I september 2011 kom de sista två banden i serien om Vilhelmina kommuns utveckling speglad i tidsningsartiklar i Västerbottens-Kuriren. Nu är alla åtta banden färdiga och utgivna! Det ligger mycket arbete bakom utgivningen. Projektet inleddes 2005 och under dessa sex år har producerats fyra boxar med två böcker i varje box. Varje bok omfattar ca 500 sidor vilket sammanlagt blir ca 4 000 sidor text. Antalet artiklar i VK med Vilhelminaanknytning har varierat genom åren och för att alla böcker skulle bli lika stora har artiklarna årsvis fördelats på följande sätt:

Bok 1: 1900–1917 (18 år)

Bok 2: 1918–1925 (8 år)

Bok 3: 1926–1932 (7 år)

Bok 4: 1933–1936 (4 år)

Bok 5: 1937–1940 (4 år)

Bok 6: 1941–1943 (3 år)

Bok 7: 1944–1947 (4 år)

Bok 8: 1948–1949 (2 år)

Man ser hur Vilhelminas profil allt tydligare har kommit att framträda genom att antalet artiklar för varje år har ökat, förutom en period efter andra världskriget när det plötsligt krävdes artiklar från fyra års publiceringar för att komma upp i 500 sidor redigerad text.

I artiklarna får man som läsare följa kommunens framväxt och utveckling i realtid, genom ett fönster som svävar över tidslinjen. I fönstret får man en hel mängd historiskt tillbakablickande bilder av händelser, stora som små, om människooeden och om hur nybyggen anlagts och marken tagits i anspråk. En framåtanda

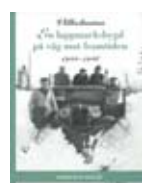
och en bildningssträvan framträder tydligt. Folkkrörelsernas starka fäste i trakten i nykterhets- och frikyrkorörelserna, föreläsningföreningen, som bildades redan år 1916 och som var aktiv ända intill slutet av den redovisade tidsperioden, den framväxande teaterverksamheten, skolans utveckling. Men även andra händelser och skeenden framträder, som samernas situation, branden, vägdragningar och, inte minst, övergången från municipalsamhälle till köping år 1947.

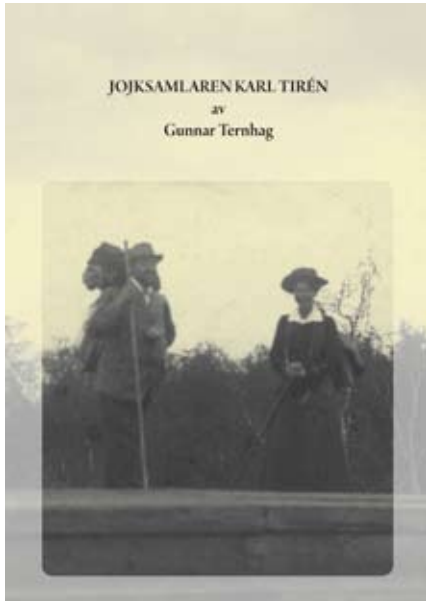
Besöker man Vilhelmina idag kan man tydligt känna och se resultatet av tidigare generationers strävan och arbete. Man märker den tråd av kultur och bildning som leder tillbaka till det tidiga 1900-talets Vilhelmina.

Utgivningsprojektet är unikt i sitt slag, både till innehåll och till organisation. Den situation vi lever under idag är en produkt av tiden och utvecklingen. Innehållet i de åtta böckerna berättar om och förklarar orsakerna bakom vad vi har idag. Kunskapen om historien bidrar på så sätt till en ökad förståelse av nutiden.

Till organisationen är projektet ett samarbete inom kulturområdet mellan en statlig myndighet, Institutet för språk och folkminnen och dess avdelning Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM) och Vilhelmina kommun. Projektet har kunnat genomföras efter beslut i Vilhelmina kommunfullmäktige om finansiering av utgivningen

Ola Wennstedt, arkivchef, DAUM

Jojksamlaren Karl Tirén

Gunnar Ternhag

2. uppl. 2010.

150:–

Åren 1909–1916 dokumenterade Karl Tirén jojkingar, både med hjälp av papper och penna och fonograf. Resultatet av hans insamlingsarbete blev omfattande – flera hundra uppteckningar och inspelningar från ett område som sträcker från Nordnorge till Härjedalen i söder.

Boken beskriver Tiréns insamlingsfärder, hans många möten med jojkmän och hans stora hängivenhet för jojkt traditionen. Den innehåller också en värdering av hans insats och material.

Slatta fra Västerbotten

2. uppl. 2006.

210:–

I denna utgåva har spelmansmusik från Västerbotten sammanställts av Siw Burman och Gunnar Karlsson. Utöver notskriften innehåller samlingen bl.a. biografiska uppgifter om spelmän samt kommentarer till låtarna.

Äldre jakt- och fångstmetoder i en Norrbottenssocken

Edvin Brännström

2006.

150:–

I boken ger den norrländske etnologen och språkforskaren Edvin Brännström en målande skildring av jakt- och fångstmetoder i Nederluleå och Råneå socknar i Norrbottens län i början av förra seklet. Texten är försedd med illustrativa fotografier och teckningar av författarens hand samt ett orienterande förord av utgivaren.

*Extra erbjudande till DAUM-Kattas läsare.
Köp fyra, betala för tre!*

Nu är bokserien ”Vilhelmina. En lappmarksbygd på väg mot framtiden” komplett. Böckerna innehåller tidningsklipp ur Västerbottens-Kuriren år 1900–1949, se artikel på sidan 26 i detta nummer av DAUM-Katta.

Vilhelminaserien består av åtta böcker i fyra kapslar. Varje bok omfattar ca 500 sidor och det innebär att hela serien totalt omfattar ca. 4.000 sidor. DAUM erbjuder nu DAUM-kattas läsare att köpa hela serien för endast 1.170:- + frakt. (Ordinarie pris: 1.560:- + frakt)
Ordinarie pris för en kapsel (2 böcker) är 390:- + frakt.
Erbjudandet gäller t.o.m. den 31/5 2012.

Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM)

Länsmansvägen 5, 904 20 UMEÅ,

Telefon expedition 090-13 58 15

Telefax 090-13 58 20

daum@sofi.se

www.sofi.se/daum